

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DÜNYADA DEVLET BAŞKANLARININ GÖREV SÜRESİNİN UZUNLUĞU ve DÖNEMSEL SINIR

- Optimal Süre/Dönem Tasarımı Üzerine Karşılaştırmalı Analiz, Tespit ve Öneriler-*

Coşkun Can AKTAN

Prof.Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Ahmet EKİNCİ¹

Arş.Gör.Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

E-mail: ahmet.ekinci@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0803-6449

Öz

Başkanlık adı verilen hükümet sistemlerinde yürütme yetkisi geniş ölçüde seçim ve oylama ile göreve gelmiş olan başkana verilmiştir. Başkanın görevde kalma süresi ve dönemsel sınır konusunda ülkeler arasında bir standart söz konusu değildir ve ülkelerde birbirinden farklı uygulamalar geçerlidir. Bu çalışmamızda

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ahmet.ekinci@hbv.edu.tr

Atf (APA): Aktan, C. C. & Ekinci, A., (2021), Dünyada Devlet Başkanlarının Görev Süresinin Uzunluğu ve Dönemsel Sınır - Optimal Süre/Dönem Tasarımı Üzerine Karşılaştırmalı Analiz, Tespit ve Öneriler, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 13 (2): 128-153.

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

devlet başkanlarının ne kadar süre ve kaç dönem görev yapmaları gerektiği konusu mukayeseli olarak analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Görev Süresi Sınırlaması, Görev Değişimi, Rotasyon, Dönemsel Sınır, Görev Süresinin Uzunluğu, Optima Süre, Optimal Dönem*

Alan Tanımı: *Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Kamu Tercihi, Anayasa Hukuku*

DURATION OF SERVICE AND TERM LIMIT OF PRESIDENTS IN THE WORLD

-Designing Optimal Duration of Service and Term Limit, Comparative Analysis and Some Recommendations-

Abstract

In government systems called presidency, executive power is largely vested in the elected president. There is no standard between the countries regarding the duration of service of the President and the term limit, and different practices apply in each country. In this study, the issue of how long and how many terms the heads of state should serve will be analyzed comparatively.

Key Words: *Term of Office, Tenure of Office, Rotation in Office, Term Limit, Optimal Duration of Service, Optimal Term Limit*

JEL Codes: *D70, D72, N4, N40*

LGİRİŞ

Doğrudan halk oylaması ya da dolaylı olarak parlamentoda yapılan seçimler sonucunda devlet başkanlığı görevine atanan bir kişi acaba o makamda kaç yıl görev yapma hakkına sahip olmalıdır? Aynı kişinin bir sonraki dönem tekrar seçilebilme hakkı olmalı mıdır? Seçilmiş ve görevde olan bir devlet başkanı aynı makam için en fazla kaç defa aday olma ve yarışa katılabilme hakkına sahip olmalıdır? Bir ya da iki dönem görev yapan bir eski devlet başkanının ömür boyu aynı görev için seçilebilmesi hakkının bir anayasal kural olarak yasaklanması doğru mudur? Ya da belirli bir süre ya da bir dönem bekleme kuralı benimsenerek o kişiye tekrar seçime katılabilme hakkı verilmeli midir? Eğer devlet başkanlığı için görev süresi sınırlaması (dönemsel sınır) geçerli olacaksa bu kural

genişletilerek acaba diğer kamusal makam ve görevler için de uygulanmalı mıdır? Örneğin, bir siyasal parti liderliği için anayasa içerisinde bir süre sınırlaması kuralı benimsenmeli midir? Parlamento seçilecek milletvekillerinin tekrar seçilebilme hakkı olmalı mıdır? Ya da bir milletvekili en fazla kaç dönem parlamento çatısı altında görev yapma hakkına sahip olmalıdır? Yasama ve yürütme organı dışında yüksek yargı organları başkan ve üyelerinin seçimi ve atanmasında da süre ve dönem sınırlaması kuralı geçerli olmalı mıdır?

Yukarıdaki soruların tamamı ideal bir demokrasinin tesis edilmesi ve kurumsallaştırılması açısından fevkalade önem taşımaktadır. Biz bu çalışmamızda sadece devlet başkanlarının görev süresinin sınırlandırılması ile ilgili soruları analiz etmeye ve değerlendirmeye çalışacağız.

II. DÜNYADA DEVLET BAŞKANLIĞI MAKAMI İÇİN ÖNGÖRÜLEN DÖNEM SINIRI TERCİHİNDEKİ FARKLILIKLAR

Halen dünyada birbirinden oldukça farklı muhtelif siyasal yönetimler (rejimler) söz konusudur. Dünya ülkelerinin ekseriyetinin benimsediği yönetim şekli demokrasidir. Ancak kendini demokrasi olarak adlandıran tüm ülkelerde parlamentonun oluşumu, yürütme organının başında bulunan kişinin seçimi vs. birbirinden oldukça farklı kural ve esaslara bağlanmıştır. Başkanlık ya da yarı-başkanlık adı verilen rejimlerde yürütme yetkisi tamamen ya da kısmen seçimle göreve gelmiş olan başkana verilmiştir. Başkanın görevde kalma süresi ve dönemsel sınır konusunda da ülkeler arasında bir standart söz konusu değildir ve ülkelerde birbirinden farklı uygulamalar geçerlidir. Aşağıda bu uygulamaları başlıca dört ana başlık altında inceleyeceğiz.

A. Genel Tercih: İki Dönem Görev

İki dönem görev süresi sınırı, bir kişinin ömrü boyunca devlet başkanlığı makamında *en fazla iki dönem* görev yapabilmesidir. Başkanlık ve yarı başkanlık sistemleri incelendiğinde, bu tercihin devlet başkanlarının görev süresi ile ilgili en çok tercih edilen düzenleme olduğu görülmektedir. Dixon ve Landau'nun araştırması, 2019 yılı itibarıyla devlet başkanlığı makamı için en fazla iki dönem görev süresi sınırına yer veren ülkelerin oranını %57 olarak tespit etmiştir². (Dixon ve Landau, 2020: 372) Özellikle Afrika ülkeleri olmak üzere iki dönem sınırı, üçüncü demokrasi dalgası ile birlikte demokrasiye geçiş yapan ülkelerde

² 2009 itibarıyla Dulani, tekrar seçilebilir seçilmeyeceklerine bakılmaksızın anayasal olarak iki dönem sınırını düzenleyen ülkelerin oranını %68 olarak işaret etmektedir. Bkz. Dulani, 2011a: 109.

başkanların görev süresine sınırlama koymak bakımından en yüksek tercih olmuştur. Cassani'nin araştırmasına göre Afrika ülkeleri ekseriyetle (%71'i) iki dönem sınırını benimsemişlerdir³. (Cassani, 2020: 6)

İki dönem sınırının yoğun olarak kabul edilmesinin altında yatan farklı teşvikler bulunmaktadır. Bunlardan ilk akla geleni şüphesiz yeni demokrasilerin anayasal olarak ABD anayasasından etkilenmiş olmalarıdır. (Dulani, 2011a: 35, 109) Diğer yandan bu tercih, görev süresi sınırlaması lehine ve aleyhine ileri sürülen argümanları uzlaştırabilmesi açısından da anayasal sisteme esneklik katmaktadır. Zira bu tercih, bir kişiye en fazla iki kez seçilme imkânı vererek mutlak bir dönem sınırı öngörmesi bakımından, devlet başkanlığı makamındaki değişimi düzenli hale getirmektedir. Böylece makamın sürekli aynı kişi elinde kalmasının ve bu kişinin otoriterleşmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır. Diğer yandan bir kez seçilmiş ve ilk dönemini sonlandırmış bir devlet başkanının ikinci kez aday olmasına imkân tanınarak hem seçmenin ilk dönemi bakımından devlet başkanını hesaba çekmesine hem de ilk dönemini başarılı bir şekilde sonlandırmış ise devlet başkanının ödüllendirilmesine imkân tanınmaktadır. (Dixon ve Landau, 2020: 374; Schlesinger, 1986)

Buna karşılık iki dönem sınırlamasına yöneltilecek bazı eleştiriler bulunmaktadır. Bir kere başkanların ikinci dönem aday olması durumunda kazanmaları neredeyse kural gibidir. (LaRue, 2018: 152) Elbette ülkelerin demokratiklik durumuna göre tekrar seçilme ihtimalini etkileyen pek çok değişken vardır. Fakat, en iyi ihtimalle başkanın başarılı bir ilk dönem geçirmiş olduğu varsayıldığında bile ikinci dönem tekrar seçildikten sonra bu kişilerin performanslarının düştüğü ve halkta ikinci dönem için oluşan yüksek beklentiyi karşılayamadıkları ve onay oranlarının (*approve rate*) hızla azaldığı ifade edilmektedir. Öyle ki ABD'de bu durum için *ikinci dönem laneti* (*second term curse*) ifadesi bile kullanılmaktadır⁴. Summers'a

³ 2009 itibarıyla Dulani, anayasal olarak iki dönem sınırını düzenleyen Afrika ülkelerin oranını %85 olarak işaret etmektedir. Bkz. Dulani, 2011a: 109.

⁴ Lawrence, Financial Times dergisinde 2014 yılında yayımlanan yazısında yakın dönem başkanların tüm parlak icraatlarını birinci dönemlerinde yaptıklarına ikinci dönemlerinde ise halkın desteğini alamayan politikalar yürütmek zorunda kaldıklarına ve skandallar ile karşılaştıklarına dikkat çekmektedir. George W. Bush ikinci döneminde Katrina kasırgası ve finansal kriz ile mücadele etmiş, Clinton'un ikinci dönemi ise skandallar ve azil (impeachment) sürecine sahne olmuş, Ronald Reagan'ın ikinci dönemi İran-Contra skandalı ve idarenin yönetiminden uzak bir başkan görüntüsü vermiş, Nixon'un ikinci dönemi Watergate skandalı nedeniyle tamamlanamamış, Dwight Eisenhower'ın ikinci dönemi ise personel şefinin istifası ile, Truman'ın ikinci dönemi ise Kore savaşı ve skandallar ile geçmiştir. Hatta Lawrence, dört kez seçilmiş olan Franklin Roosevelt'in de ikinci döneminin en az başarılı dönemi olduğuna işaret

göre her başkan bu laneti yenmek amacıyla ikinci kez aday olmakta fakat hiçbiri bunu başaramamaktadır. (Summers, 2014) Zira başkanların ilk dönemlerinde seçilir seçilmez bir sonraki dönem de seçilebilmek için popülist kararlara imza atacağı ve halkın gündeminde olmayan fakat esası bakımından önemli kararları seçim kampanyasında kullanamayacağı gerekçesiyle öteleyeceği, (LaRue, 2018: 154-155; Schlesinger, 1986) kaldı ki ikinci döneminde de seçilebilmek için ilk görev süresinin son bir-iki yılını adaylık çalışmalarına ayırdığı (Adams, 2013 ve 2014) ifade edilmektedir. Bu nedenle iki dönem görev süresi yerine tek fakat daha çok yılı içeren bir görev süresinin düzenlenmesi teklifleri ileri sürülmektedir. (Adams, 2013 ve 2014; Summers, 2014)

İki dönem kuralına riayet etmek ve üçüncü bir dönem için seçilmeyi aramamak günümüzde bir “*demokratiklik göstergesi*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin ABD’de iki dönem görev süresi sınırı ancak 1951 yılında anayasal olarak düzenlenmiş ise de ilk başkan George Washington’dan itibaren bu tercih teamül haline gelmiştir. Elbette yazılı bir kural olmaması dolayısıyla bazı başkanlar üçüncü bir dönem için dahi seçilmeyi bazen düşünebilmişler ise de devlet başkanlığı makamındaki tedavülün anayasal yapıyı koruyacağına yönelik inanç ABD halkının ruhuna dahi işlemiş vaziyette olduğundan bu amaçlarında başarılı olamamışlardır⁵. Bu konudaki tek istisna Franklin Roosevelt’in dördüncü kez seçilmesidir ki son iki döneminin ikinci dünya savaşı gibi ekstrem bir duruma karşılık geldiği açıktır. Kaldı ki Roosevelt’in dördüncü kez seçilmesinden kısa bir süre sonra yapılan kamuoyu araştırmaları halkın %57’sinin, 1960 yılında ise

etmektedir. Bkz. Lawrence Summers, “Second-term presidents cost America 40 lost years”, Financial Times, <https://www.ft.com/content/74dacab2-1e3e-11e4-ab52-00144feabdc0>, erişim tarihi: 7.6.2021.

⁵ ABD’de başkanlık makamındaki tedavül o derece önemli hale gelmiştir ki 1837-1901 yılları arasındaki genel pratiğin başkanın iki dönem değil bir dönem yapması yönünde olduğu görülmektedir. Bu kuralın en önemli istisnası ise iç savaş döneminde görev yapan *Abraham Lincoln*’dür. Ondan sonra başkanlık makamına oturan *Ulysses S. Grant* üçüncü dönem için seçilmek amacıyla girişimlerde bulunmuş fakat en fazla iki dönemlik görev süresi yönünde oluşmuş olan güçlü gelenek karşısında bu kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bkz. Neale: 2019: 15-17. *Theodore Roosevelt* başkan James McKinley’in ölümü üzerine başkan yardımcısı olarak bu makamı devralmış ve vefat eden başkanın görev süresinin büyük bir kısmını tamamlamıştır. Akabinde ise kendi adına başkan olarak seçilmiştir. 1912 yılında ise üçüncü dönemi için tekrar seçilmek maksadıyla tekrar aday olmuştur. Seçim kampanyası sırasında ise suikaste maruz kalmıştır. Suikastı icra eden kişi *insanların başkan olarak iki dönemden daha fazlası için çabalamaması gerektiğinin bir uyarısı olarak*” bu eylemi icra ettiği yönünde kendisini savunmuştur. Bunun üzerine Kongre’ye başkanın yalnızca bir dönem seçilebileceğine yönelik anayasa değişikliği teklifi verilmiş ise de bu teklif nihayete erdirilememiştir. Neale, 2019: 17; Bkz. Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1835.

%64'ünün, en fazla iki dönem seçilmeyi desteklediğini ortaya koymaktadır. (Sigel ve Butler, 1964: 41 vd) Ortalama bir ABD'linin görüşlerini yansıtmaması bakımından 1960 yılında gerçekleşen bir araştırmaya katılan ve bir doktorun ofisinde çalışan orta yaşlı bir dulun "*sürenin uzunluğu konusu kıyafetin eskimesi türünden bir şey. Yani yeni bir şeye ihtiyacımız var. O (başkan adayları) yalnızca bir ödül avcısı; sonsuza dek zirvede kalamazlar*" ifadeleri, ABD halkının iktidardaki değişimin gerekliliğine olan inançlarına ve sürekli kalan bir başkanın diktatörleşeceğine olan korkularına işaret etmektedir. (Sigel ve Butler, 1964: 41 vd) İki dönem kuralının demokrasi ile ilişkisi bakımından Afrika ülkelerinin pratikleri önemli bir göstergedir. Örneğin eski Gana devlet başkanı John Kofi Agyekum Kufuor'un "*bu günlerde sadece iki dönem yapmak moda oldu çünkü insanlar ne kadar iyi olduğunuzu önemsememeye, bir lideri iki dönem çekmenin yeterli olduğuna inanmaya başladı*" yönündeki sözleri yukardaki ifadeler ile benzerlik taşıması bakımından önemlidir. (Posner ve Young, 2018: 268) Zaten bu nedenledir ki bugün Freedom House tarafından özgür ya da yarı-özgür ülkeler arasında yer alan Kolombiya'da (2010)⁶, Malavi'de (2009)⁷ ve Benin'de⁸ (2011) iki dönem sınırlamasının esnetilmesine yönelik girişimlerin bu tür çabaların sistemi otoriterleştireceği, keyfi yönetimi engelleme çabası olarak anayasacılık ile bağdaşmayacağı, dönem sınırı düzenlemesinin mantığı ile uyuşmadığı gerekçeleriyle yüksek mahkemeler tarafından engellendiği görülmektedir⁹.

B. Tek Dönem Görev Yapma

Tek dönem sınırı, bir kimsenin hayatı boyunca yalnızca tek bir dönem için devlet başkanlığına seçilebilmesine imkân tanıyan görev süresi sınırlaması tercihidir. İki dönem sınırlamasının yoğunluğuna karşın tek dönem sınırı günümüzde az sayıda devlet tarafından tercih edilmektedir. Dixon ve Landau'nun araştırması başkanlık ve yarı başkanlık ile idare edilen ülkeler içerisinde tek dönem kuralını tercih eden ülkelerin oranının %8¹⁰ olduğunu göstermektedir. (Dixon ve Landau, 2020: 372)

⁶ Kolombiya Anayasa Mahkemesi Kararı (2010) Sentencia: C141/2010.

⁷ Malavi Yüksek Mahkemesi Kararı, State v. Ex Parte Muluzi and Another (2 of 2009) MWHC 16 May 2009.

⁸ Micha Wiebush, Christina Murray, "Presidential Term Limits and African Union", *Journal of Africal Law*, Vol. 63, pp. 131-160, s. 141.

⁹ Buna karşın aşağıda görüleceği üzere başkanlara üçüncü dönem imkânı sağlayan yüksek mahkeme kararları, yargı bağımsızlığının olmadığı ve ilgili ülkenin özgür olmayan ve otoriter rejim olarak nitelendiği ülkeler olarak dikkat çekmektedir.

¹⁰ Bu ülkeler ise güncel olarak Meksika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Paraguay, Filipinler ve Güney Kore'dir.

Tek dönem sınırı, iki dönem sınırının amaç edindiği gibi görev süresi sınırlamasının avantaj ve dezavantajlarını uzlaştırmayı amaç edinmez. Her ne kadar sıkı bir tek dönem sınırı devlet başkanlığı makamına gelecek kişinin uzmanlık ve tecrübe sahibi olmasını engellemekte ise de (Dixon ve Landau, 2020: 373) bu tercih vasıtasıyla, ilgili ülkeler demokrasiyi korumayı ve otoriterleşmeyi engellemeyi amaçlar. (Serrafero, 2016: 6) Kaldı ki bu uygulamayı tercih eden ülkelerin tarihlerine bakıldığında bunu anlamak güç değildir. Zira bu ülkelerin uzun süren diktatörlükler ya da otoriter rejimler sonrasında bu yönde bir tercihte buldukları görülmektedir. (Penfold, Corrales ve Hernandez, 2014: 539) Örneğin Meksika’da Porfirio Diaz’ın 30 yılı aşan iktidarı sonrasında Meksika’da yaşanan 1910 devriminin temel amaçlarından biri tekrar seçilmeyi yasaklamaktı. Başlangıçtaki bir istisna dışında bu kuralın 100 yılı aşkın bir süredir istikrarla uygulandığı görülmektedir¹¹. Latin Amerika açısından, Paraguay’da Alfred Stronessner, Nikaragua’da Anastasio Somoza Debayle ve Dominik Cumhuriyeti’nde Joaquin Balaguer dönemleri, akabinde bu ülkelerin tek dönem sınırını kabul etmesinde etkili olmuştur¹². (Carey, 2003: 127). Otoriter rejim sonrası benzer tercihler Filipinler ve Güney Kore’de de karşımıza çıkmaktadır. Filipinler’de 1962-1986 yılları arasında Ferdinand Marcos dönemi yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde başkanın ülkeyi kararnameler vasıtasıyla yönettiği ve pek çok özgürlüğü baskıladığı, totaliter bir rejim ile ülkeyi yönettiği ifade edilmektedir. (McCoy, 1999) Bu dönem Marcos’un uzun süre iktidarda kalmasını sağlayan unsurlardan biri de parlamenter hükümet sistemi benzeri bir sistem ile ülkeyi idare etmiş olmasıdır. Bu nedenle 1987 tarihli Filipinler Anayasası ile başkanlık sistemi tercih edilmiş ve devlet başkanının yalnızca altı yıllık bir dönem için seçilmesi öngörülmüştür. (1987 Anayasası, Md. 7, Böl.4)

¹¹ 1917 Anayasası’nın kabul edilmesinin ardından Obregon (1920-1924) ve Calles (1924-1928) ilk başkanlar olarak seçilmiştir. Buna karşın devrim prensiplerine aykırı olarak Calles parlamentoyu ikna ederek aralıklı tekrar seçilme konusunda parlamentoyu ikna etmiş ve Obregon 1928 yılında tekrar başkan olarak seçilmiştir. Akabinde ise Obregon’un suikast sonucunda ölmesi ile birlikte Calles yeniden güçlü bir siyasi figür olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi karışıklıkları engellemek isteyen Calles, “Maximato” olarak Meksika tarihinde yer edinen bir döneme geçilmesini sağladı. Bu dönemde Calles gücün ardındaki kişi idi ve sonraki üç Meksika başkanını belirledi. Akabinde ise tek parti dönemine geçildiği ve tek dönem sınırının istikrar kazandığı görülmektedir. Bkz. Alvarez Tovar, 2016: 284-286; Whitehead 2009: 489 vd.

¹² Benzer şekilde daha 19. yüzyılda kabul edilen tek dönem sınırı uygulamaları da yine uzun süren otoriter rejimler sonrasına rastlamaktadır. Örneğin Arjantin’de 1853 Anayasası ile tek dönem sınırının kabul edilmesinin arkasında, hemen öncesinde Juan Manuel de Rosa’nın 1830’ları ve 1840’ları kapsayan iktidarı gelmektedir. (Carey, 2003: 122).

Buna karşın tek dönem sınırına yönelik de bazı eleştiriler yöneltildiği görülmektedir. Tek dönemlik görev süresinin başkanları ataletle sürükleyeceği ifade edilmektedir. Örneğin Schlesinger'e göre başkanın görevi halkı görmezden gelmemek ve onların endişelerini gidermek, halka karşı her zaman hesap verebilir olmaktır. Tek dönem sınırlaması ise bunu engellemektedir.¹³ (Schlesinger, 1986). Ayrıca tek dönem kuralı gibi katı bir seçim yasağı karşısında tekrar seçilmeyi arzulayan başkanların anayasal olmayan yollara dahi tevessül ederek görevde kalmaya çalışacakları ifade edilmektedir. (Dixon ve Landau, 2020: 393)

Tek bir dönem için seçilecek başkanın tekrar halkın huzuruna oy talebi ile çıkmayacak oluşu da sistemin diğer bir kusuru olarak ifade edilmektedir. Bunun bir iyi bir de kötü yanı bulunmaktadır. İyi yanı, başkan popülist politikalara zorlanmaksızın ülkenin çıkarına olan radikal adımlar atma kabiliyetine sahip olacaktır. Bu, başkanların daha cesur adım atmalarını sağlar¹⁴. (Whitehead, 2009: 492) Kötü yanı ise başkanlar seçmenin taleplerine karşı duyarsızlaşabilir. Seçim vaadi olarak ileri sürdüğü politikaları gerçekleştirmek için istekli olmaması durumunda başkanı teşvik edecek bir araç bulunmamaktadır. Ayrıca tek dönem tercihi durumunda başkanların politikalarını icra edebilmeleri için, altı yıllık ya da yedi yıllık görev süreleri gibi normalde kabul edilenden daha uzun süreler tercih edilmektedir. Böylece tekrar seçilmemenin maliyeti giderilmiş olacaktır. (Dixon ve Landau, 2020: 373) Bu durumda göreve gelen çalışkan ve başarılı başkanlar ülke için birer kazanım iken başarısız başkanların değişimini uzun bir süre beklemek gerekmektedir¹⁵. Örneğin ABD'nin ilk başkanlarından Jefferson ABD'nin kuruluş aşamasında öncelikle yedi yıllık tek bir dönemi savunmuş, konu hakkında detaylıca düşündükten sonra fikrini değiştirmiştir. Sonuç olarak Jefferson, yedi yıllık sürenin "*değiştirilemez olmak için oldukça uzun*" olduğu ve "*ilk dört yılın sonunda halkın (başkanı) değiştirme gücüne sahip olduğu sekiz yıllık bir hizmet süresinin*" daha uygun bir tercih olduğu sonucuna varmıştır.

¹³ Schlesinger bu görüşünü desteklemek için Clark Clifford'un şu sözlerine atıf yapmaktadır: "*halkın değerlendirmelerinden başışıklık kazanmış bir başkan halkı dinlemek zorunda olmayan, çoğunluğun hassasiyetlerine karşılık vermek veya çeşitlilik yoğunluk ve kendisinininki ile farklılık arz eden görüşlere imkân tanıyacak görüşlere dikkat kabartmak zorunda olmayan bir başkandır... Birinin kendi siyasi geleceği için endişe etmesi görevdeki sorumlu ve karşılık vermeye dönük performansına güçlü bir teşvik olabilir.*"

¹⁴ Örneğin Adams, eski ABD başkanı Barack Obama'nın ikinci döneminde sıklıkla tekrar seçilmeyecek olmasına yönelik vurgusunu bu yöndeki politikalara yönelmek için bir gerekçe olarak kullandığına dikkat çekmektedir. (Adams, 2013).

¹⁵ Woodrow Wilson'un ifadesi ile altı yıl kötü bir başkan için oldukça uzun, iyi bir başkan için ise oldukça kısa bir süredir. Bkz. Schlesinger, 1986.

(Schesinger, 1986). İlaveten iki dönem sınırı bakımından başkanın ikinci döneminde performansında düşüş olması gibi, tekrar seçilemeyecek olan bir başkanın da görev süresi sonlara yaklaştıkça kabinesi ve idare üzerindeki hâkimiyetinin de azaldığı ifade edilmektedir. (Whitehead, 2009: 493; Neale, 2019: 3-4)

Diğer yandan önemle belirtilmelidir ki katı bir tek dönem sınırı, uzun süreli otoriter rejimler sonrasında sistemin demokratik yapısını korumak için bir kalkan olarak tasarlanmış ise de zamanla pek çok devlet tarafından esnetilmiştir. Örneğin Latin Amerika'da 2000 öncesinde Arjantin¹⁶, Brezilya, Meksika, Kolombiya (md 197), Paraguay (md. 229), Kosta Rika (md. 134), Ekvador (md. 132 ve 73), Honduras (md. 239), Guatemala (md. 187) ve El Salvador'da (md. 152) tek dönem sınırı bulunmakta iken günümüzde bunlardan yalnızca Meksika, Guatemala, Paraguay ve Honduras'ta tek dönem sınırı güncel olarak kabul edilmektedir. (Serrafero, 2011: 236)

Bunun nedenleri arasında şüphesiz tek dönem sınırının sistemde esneklik sağlamaması ve başkanların politikalarını yürütebilmek için daha fazla zamana ihtiyacı olduğunu düşünmesidir. Başarılı devlet başkanlarını cezalandırmamak adına sistemin esnetilmesi gerektiği kabul edilmiştir. (Penfold, Corrales ve Hernandez, 2014: 539) Zaten Meksika'da tek dönem sınırının bu kadar istikrarlı olmasının ardında uzun süren hegemonik tek parti iktidarı yatmaktadır. Böylece başkan değişse bile aynı parti ve ideoloji iktidarda kalmaya devam etmiştir. Yani dönem sınırını esnetmeye "ihtiyaç olmamıştır". (Alvarez Tovar, 2016: 289-292) Fakat tek dönem sınırının esnetilmesi çabaları karşısında, bu ülkelerin otoriter yönetim geçmişleri nedeniyle, söz konusu girişimlerin kuvvetler ayrılığını sağlamlaştırmaya yönelik anayasal düzenlemeler getirilmeksizin yapılmasının sistemi tehlikeye sokabileceği ifade edilmektedir¹⁷. (Hualde, 2013: 149-150; Whitehead, 2009: 504)

¹⁶ Arjantin'de Carlos Menem'in neo-liberal politikalarının devamlılığını sağlamak amacıyla parlamento ile giriştiği pazarlıklar neticesinde 1994 yılında anayasa değişikliği yapılması sağlanmıştır. Böylece altı yıllık tek dönem tercihi yerini dört yıllık iki döneme bırakmıştır. Bu ise kıtada tek dönem sınırının zamanla yerini iki dönem kuralına bırakmasını tetiklemiştir denilebilir. (Bkz. Hualde, 2013: 150 vd)

¹⁷ Örneğin Filipinler'de Marcos yönetimi sonrasında demokrasiye geçildikten kısa bir süre sonra sistemi parlamenter sisteme döndürmek ya da dönem sınırını kaldırmak gibi anayasa değişikliği teklifleri gelmiştir. Buna karşın henüz otoriter rejimin anıları taze olduğundan ve demokrasinin yerleşmemiş olmasından dolayı söz konusu anayasa değişiklik teklifleri, sistemi yeniden

C. Aralıklı Tekrar Seçilme

Aralıklı tekrar seçilme, bir vatandaşın, bir kez –*ya da bazı anayasalara göre art arda en fazla iki kez-* devlet başkanı olarak seçilmesinden sonra anayasada gösterilen belirli bir süre kadar bekledikten sonra tekrar aday olabilmesine imkân tanıyan anayasal tercihtir. Başkanlık ve yarı-başkanlık sistemi ile idare edilen ülkelerin %8'inin tek dönem sonrasında ara vererek adaylığa, %7'sinin ise art arda en fazla iki dönem seçildikten sonra ara vererek adaylığa imkân tanıdığı ifade edilmektedir. (Dixon ve Landau, 2020: 372) Modern dönemde aralıklı tekrar seçilmenin en eski örneği 1795 Fransız Anayasası¹⁸ ile karşımıza çıkmakta ise de günümüzdeki en bilinen demokratik örnekler arasında, *aralıklı tek dönem* için Şili, Uruguay ve Kosta Rika¹⁹, *ardışık iki dönem sonrasında bekleme süresi olan* ülkeler için ise Brezilya ve Arjantin dikkat çekmektedir²⁰.

Aralıklı tekrar seçilmeye imkân tanıyan kural da tıpkı iki dönem kuralı gibi görev süresi sınırının avantaj ve dezavantajlarını uzlaştırmayı amaç edinmektedir. Bir kere mevcut devlet başkanı –özellikle art arda tekrar seçilmeye imkân tanımayan ülkeler bakımından- hiçbir surette bir sonraki seçimlerde aday olamamaktadır. Böylece seçim alanındaki hiçbir aday görevli olmanın avantajına sahip değildir ve adaylar arasında fırsat eşitliği sağlanmaktadır. (Serrafero, 2016: 19-20) Fırsat eşitliğinin önemli bir sonucu ise eski devlet başkanlarının art arda yapılan seçimlerdeki kadar çok tekrar seçilme imkânına sahip olamamasıdır. Corrales ve

otoriterleşmeyi amaçlayanlar tarafından teklif edilmiş teklifler olarak yorumlanmıştır.(Rüland, 2003: 465-466, Pangalanyan, 2002: 8, 11-12 (ikinci kısım))

¹⁸ 1795 Fransız Anayasası, beş yıl boyunca görev yapacak olan ve beş üyeden oluşan *Directorate* kurulunun tekrar seçilebilmesi için aradan beş yıl geçmesi gerekliliğini şart koşmuştur. Ayrıca *Directorate* üyelerinin altsoy ve üstsoylarının, kardeşlerinin, amca ve yeğenlerinin, birinci kuzenlerinin ve bu kimseler ile evlilik bağı ile bağlı olan kimselerin kurul üyesi olamayacağını da hükme bağlamıştır. Benzer bir uygulama da 1874 tarihli İsviçre anayasasında da bulunmaktadır. Bkz. Dulani, 2011a: 101, 103.

¹⁹ Örneğin Şili'de Michele Bachelet 2006-2010 yılları arasında bir dönem görev yaptıktan sonra bir dönem beklemiş akabinde ise 2014-2018 yılları arasında tekrar aday olarak devlet başkanı seçilmiştir. Buna karşın 1994-2000 yılları arasında devlet başkanlığı yapan Eduardo Frei 2010 seçimlerinde tekrar aday olmuş fakat seçimleri kazanamamıştır. Benzer şekilde Uruguay'da da Julio Mario Sanguinetti hem 1985-1990 yılları arasında hem de 1995-2000 yılları arasında başkanlık yapmıştır. Fakat Luis A. Lacalle 2010 yılında tekrar aday olmuş fakat seçilememiştir. Dixon ve Landau, 2020: 374; Serrafero, 2016: 13.

²⁰ Brezilya'da Lula da Silva 2003-2010 yılları arasında iki dönem üst üste devlet başkanlığı yaptıktan sonra anayasal olarak tekrar aday olmamış ve partisinden Dilma Rousseff 2010-2016 yılları arasında başkanlık yapmıştır. Lula da Silva 2019'da tekrar aday olmayı planlarken yolsuzluk isnatları nedeniyle aday olamamıştır. Dixon ve Landau, 2020: 375.

Penfold'un araştırmasına göre ardışık tekrar aday olmalarda başkanların seçimi kazanma ihtimalleri %90'tır. Aralıklı tekrar seçilme durumlarında ise an itibarıyla görevli olmayan eski başkanların seçimlere katılma ihtimali %50'ye düşmekteyken seçimleri kazanma ihtimalleri ise %40 olarak ölçülmüştür. (Corrales, Penfold, 2014: 163) Dolayısıyla devlet başkanlığı makamındaki bu değişim sıklığının, bu anayasal tercihin otoriterleşme karşısındaki en önemli kozu olduğu ifade edilebilir. (Corrales ve Penfold, 2014: 160-161; Carey, 2003: 122) Diğer yandan, popüleritesine güvenen ve tekrar seçilebileceğine inanan eski devlet başkanları için, anayasada belirtilen süre kadar bekledikten sonra, tekrar aday olmak bakımından bir engel bulunmamaktadır. (Serrafero, 2011: 230) Bu da başarılı devlet başkanlarının tekrar seçilerek ödüllendirilmesine ve seçmenlerin bu vatandaşlar için oy verebilme imkânına sahip olmasına izin vermektedir. Dolayısıyla başarı ödüllendirilebilmekte ve başarısızlar için seçmen karşısında hesap verme imkânı oluşmaktadır. (Dixon ve Landau, 2020: 375)

İlaveten Dixon ve Landau görevde kalmaya devam etmeyi arzulayan fakat görev sınırına takılan devlet başkanları açısından, sonradan tekrar bu makama dönebileceğine duyulan güvenin koltuğu terk etmeyi kolaylaştırdığına işaret ederek bu anayasal tercihin demokrasiyi korumaya hizmet edebileceğini ifade etmektedir. Örneğin 2017'de Ekvator'da Rafael Correa, siyasal krizi çözmek için görevini terk etmiş ve devlet başkanlığı için Lenín Voltaire Moreno'yu desteklemiştir. Benzer şekilde Panama'da 2014 yılında başkan Ricardo Martinelli tekrar seçilme engelini aşmakta başarısız olduktan sonra anayasal sistemi zorlamamış, % 60 oranındaki halk desteğine güvenerek makamını terk etmiştir. (Dixon ve Landau, 2020: 395-397)

Bu anayasal tercihin bir diğer faydası, anayasal yapının kişiselleşmesini engellemesi, kurumsallaşmayı ön plana çıkarmasıdır. Zira makamı terk eden devlet başkanı, anayasal bekleme süresi içerisinde gücünü kaybetmemek adına yerine bir halefini işaret ederek onun devlet başkanı seçilmesini sağlasa bile iki devlet başkanı arasındaki yönetim farklılıkları dolayısıyla sistem tek bir kişinin istek ve arzularına göre şekillenmez²¹. Kaldı ki büyük bir popülerite ile makamı terk eden siyasilerin sonraki süreçte iktidar başka bir partinin üyelerine geçse bile bu süreçte saygıdeğer muhalefet liderleri olması kaçınılmazdır. (Carey, 2003: 128; Corrales ve Penfold, 2014: 163) Belki de sistemin bu uzlaştırıcı yönü nedeniyle ki Dünya Bankası, aralıklı tekrar seçilme uygulamalarının hukuk devletini

²¹ Örneğin Ekvador'da Correa sonrasında Moreno, Panama'da Martinelli sonrasında Varela ve Kolombiya'da Uribe'den sonra Santos, aynı partiden olmalarına karşın birbirinden farklı ve hatta bazen zıt politikalar yürütmüşlerdir. (Dixon ve Landau, 2020: 399-400)

sağlamak, yolsuzluk ile mücadele, etkili hükümet ve siyasi istikrar göstergeleri bakımından en uygun tercih olduğuna dikkat çekmiştir. (Penfold, Corrales ve Hernandez, 2014: 543, 555)

Avantajlarının çokluğuna rağmen aralıklı dönem sınırının bazı dezavantajları ve kötüye kullanmaya müsait açıkları bulunmaktadır. Bir kere devlet başkanlığı makamındaki sürekli değişim nedeniyle aynı siyasi partide aynı görevi yapmış ya da yapmaya aday pek çok aday olabilir. Bu durumda parti içi rekabetin yüksek olması beklenir. Elbette demokrasiler açısından bu rekabet arzu edilen bir şeydir çünkü devlet idaresine ilişkin tecrübe sahibi pek çok kimsenin olduğu anlamına gelir. Fakat rekabetin kızışması durumunda söz konusu partinin parçalanması ihtimali bakımından aynı olumlu yanıtı siyasi partinin mevcudiyeti açısından söylemek her zaman mümkün değildir. (Carey, 2003: 129). Bu sistemin en önemli handikapı ise gölge başkanlardan ya da kukla yöneticilerden sistemi koruma ihtimalinin diğer anayasal tercihlere göre zayıf olmasıdır. Pek çok devlet başkanı görevi terk ettikten sonra tekrar aynı makamı elde edene kadar yerine bir “emanetçi” bularak onun üzerinden devleti idare etmeye devam etmek istemektedir. Şüphesiz bu kimselerin en çok güvенеbileceği kimseler akrabalarıdır²². Elbette anayasal olarak mevcut başkan ile belirli akrabalık derecesine sahip olan kimselerin ardışık seçimlere katılmasına yasaklar getirilebilir. Bu düzenlemeler söz konusu kimselerin seçilme haklarına bir sınırlama olarak görülebilirse de sistemin demokratik yapısını korumak bakımından ölçüsüz bir sınırlama değildir. Fakat bu anayasal düzenlemeleri aşmak için söz konusu akrabalık ilişkileri üzerinde “oyunmalar” yapmak her zaman zor değildir²³. Diğer yandan mevcut başkanların kukla yöneticileri yalnızca aile üyeleri arasından atamadıkları da bilinen bir gerçektir. Başkanlar, kendisine “siyasal” açıdan yakın olan kimseleri yerlerine halef tayin ederek bu makama tekrar geri dönene kadar gayrı resmi yollarla bu makam üzerindeki etkilerini

²² Arjantin’de başkan Peron’un, başkan yardımcılığını da yürütmekte olan eşi Isabel Martinez de Peron’un 1973-1974 yılları arasında eşinin sağlık durumu nedeniyle ona halef olarak başkanlık görevini yürütmesi ve eşinin ölümü üzerine kendisinin başkan olarak ilan edilmesi bunun en bilinen örneklerindedir. Senegal’de başkan Wade yerine oğlu Karim’i, Tacikistan’da başkan Rahman yerine oğlu Rüstem’i geçirmek istemiş, Panama’da başkan Martinelli, Arias’ın seçim listesine eşini başkan yardımcısı olarak dâhil etmek istemiştir. Dixon ve Landau, 2020: 405-408

²³ Örneğin Guatemala devlet başkanı Alvaro Colom ve eşi Sandra Torres 2011 yılında söz konusu akraba yasağını dolanabilmek adına boşanmışlardır.(Dulani, 2011b: 123)

devam ettirebilmektedirler. Şüphesiz bu şekildeki tercihin en önemli örneği Rusya’da tatbik edilen *Putin-Medvedev* takasıdır. (Dixon ve Landau, 2020: 404)²⁴.

D. Sınırsız Dönem ve Benzeri Görev Süresi Tercihleri

Sınırsız dönem, anayasal olarak vatandaşların seçilebildikleri sürece devlet başkanlığı görevi yapabilmelerine izin veren ülkeleri nitelemektedir. Dixon ve Landau’nun çalışması başkanlık ve yarı başkanlık sistemini tercih eden ülkelerin % 16’sının anayasasında herhangi bir dönem sınırı öngörülmediğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bir vatandaşın seçilebildiği sürece devlet başkanı olabilmesine imkân tanıyan ülkeler günümüzde Asya ve Avrasya’da Çin, Kuzey Kore, Azerbaycan, Belarus, Afrika’da Uganda, Gabon, Togo, Sudan, Cibuti, Mauritius, Gambiya, Kamerun, Güney Amerika’da Suriname, Venezuela, Nikaragua ve Bolivya olarak dikkat çekmektedir. Diğer yandan anayasal olarak, 2017 değişikliklerine kadar Seyşeller’de olduğu gibi sınırlı sayıdaki bazı ülkelerin anayasalarında devlet başkanlığı makamına üç kez seçilmeye imkân tanıyan düzenlemeler de bulunmaktadır²⁵. Son olarak bazı ülkelerin anayasalarında mevcut devlet başkanına özel düzenlemeler yapıldığı²⁶ ya da kural olarak dönem sınırı öngörülmüş ise de yalnızca bir lidere yönelik istisnaların getirildiği uygulamalar da bulunmaktadır. Örneğin olarak Ekvatorial Gine, Gine-Bissau, Mozambik ve São Tomé ve Príncipe’de anayasal olarak iki dönem benimsenmiş iken bir lider için ardışık olmamakla birlikte ilave tekrar seçilme imkânı tanınmıştır. (Cassani, 2021: 233)

Devlet başkanlığı makamına sınırsız bir şekilde seçilebilmeye imkân tanıyan düzenlemeler otoriter rejimler olarak ifade edilen ve *özgürlüklerin korunması ve anayasal demokrasinin tesisi* bakımından son derece “başarısız” ülkeler tarafından kabul edilen bir tercih olarak dikkat çekmektedir. (Dixon ve Landau, 2021: 371-372, Ginsburg, Melton ve Elkins, 2010: 1836) Buradaki sorun görev sınırını tercih etmeyen ülkeler arasında özgür olmayan ülkelerin bulunması değildir. Çünkü anayasal demokrasi ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasındaki zafiyetler

²⁴ Dulani Putin-Medvedev takasına benzer ilişkilerin Kenya’da Daniel arap Moi, Gana’da Jerry Rawlings, Zambiya’da Fredrick Chiluba tarafından da tatbik edildiğini ifade etmektedir. (Dulani, 2011b: 122)

²⁵ Benzer şekilde Demokratik Kongo (Any. md. 65) ve Kribati (Any. md. 32) devlet başkanlığı için üç dönemin öngörüldüğü ülkelerdir.

²⁶ Örneğin 1852 Fransız Anayasası’nda Louis Napoleon Bonaparte’ın on yıl hükümet etmesi için, Yugoslavya Anayasası Josip Broz-Tito’nun ölümüne kadar hükümet etmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Keza yakın tarihlerde Lübnan’da 1995 anayasa değişiklikleri o dönemin başkanının dönemini üç yıl uzatmıştır. (Ginsburg, Melton ve Elkins, 2010: 1837)

dönem sınırını anayasal olarak kabul eden ülkeler arasında da bulunmaktadır. Buradaki sorun özgürlüğe ve demokrasiye yönelen tehdidin yoğunluğu meselesidir. Zira yukarıda sayılan 16 ülkenin 11'i (% 68,75) özgür olmayan ülkeler iken bu ülkelerden yalnızca Mauritius ve Suriname (% 12.5) Freedom House tarafından özgür olarak nitelenmiştir²⁷. Bunun elbette pek çok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki 90'lı yıllardaki demokrasi dalgası ile birlikte uzun yıllar diktatörlük rejimini tatbik etmiş ülkelerin hızla ve çoğu zaman uluslararası baskılarla demokrasiye adapte olmaya çalışmalarıdır. Buna karşın, özellikle Afrika ülkeleri başta olmak üzere, bu ülkelerin otoriter yönetim tecrübeleri hala tazedir. Zaten 90'lar ile birlikte demokrasiye geçişi sağlayan kadrolar yine bu otoriter rejimin bürokrat ve elitleridir. Dolayısıyla Afrika'da bir liderin uzun yıllar iktidarda kalması, bir alışkanlık iken görev süresi sınırı öngörmek yeni bir olgudur. (Dulani, 2011a: 116, 129-130; Dulani, 2011b: 119).

İlaveten dünyada demokrasi karşısında yeniden otoriterleşme eğilimi artış göstermektedir. Bu nedenle siyasi liderler kendi politik ideallerini gerçekleştirebilmek için anayasa değişiklikleri ile görevde kalmaya devam etmeyi bu otoriterleşmenin bir aracı olarak kullanmaktadır. (Cassani, 2021: 230; Dulani, 2011a: 107, 120-121, 133-134) Bu çerçevede örneğin Bolivya'da 2015 yılında Yüksek Mahkeme kararı, Venezuela'da 2009 yıllarındaki anayasa değişikliğini öngören referandum ve Çin'de parlamento vasıtasıyla dönem sınırının kaldırılması bu tür bir otoriterleşme eğiliminin yansımaları olarak görülebilir²⁸.

²⁷ Zira Freedom House'un dünyada özgürlükleri ölçen raporları bu düşünceyi doğrulamaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın özgürlük puanı 10 (özgür olmayan), Belarus'un 11 (özgür olmayan), Bolivya'nın 66 (kısmi özgür), Çin'in 9 (özgür olmayan), Cibuti'nin 24 (özgür olmayan), Gabon'un 22 (özgür olmayan), Mauritius'un 87 (özgür), Kuzey Kore'nin 3 (özgür olmayan), Sudan'ın 17 (özgür olmayan), Togo'nun 43 (kısmi özgür), Kamerun'un 16 (özgür olmayan), Suriname'un 79 (özgür), Gambiya'nın 56 (kısmi özgür), Uganda'nın 34 (özgür olmayan) ve Venezuela'nın 14 (özgür olmayan) olarak dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere Suriname, Mauritius, Togo, Bolivya ve Gambiya örnekleri istisna olmak üzere anayasal olarak devlet başkanına sınırsız seçilme imkânı tanıyan ülkelerin özgürlük puanları oldukça düşüktür ve Freedom House bu ülkeleri özgür olmayan ülkeler olarak kategorize etmiştir. Bkz. Freedom House, "Countries and Territories", <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>, Erişim tarihi 10.6.2021.

²⁸ Venezuela için Bkz. Serrafiro, 2011: 237; Bolivya Yüksek Mahkemesi kararı için Bkz. Bolivya Çokuluslu Anayasa Mahkemesi (Tribunal Constitucional Plurinacional) Kararı, Sentencia 0084/2017, 28 de Noviembre 2017, Başlık "III.4. De las Eventuales 'antinomias' o 'contradicciones' entrenormas del Texto Constitucional y el organo legitimado para realizar su control"; Çin'de dönem sınırının kaldırılması ile ilgili haberler için Bkz. BBC News, "China's Xi allowed to remain 'president for life' as term limits removed", <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-43361276>, Erişim tarihi: 10.6.2021.

Böylece, bu başkanların, Bolivya’da 2020 yılında Evo Morales’in dördüncü kez başkan seçilmesinden sonra seçimlere hile karıştırıldığı iddialarının akabinde ordunun baskısıyla istifa etmesi gibi²⁹ anti-demokratik uygulamalar ya da Chavez’in 2013 yılında vefat etmesi gibi doğal sebepler dışında, iktidarlarını seçim yoluyla kaybetmeleri neredeyse imkânsızdır. Zira Corrales ve Penfold’un araştırması, bu ülkelerdeki başkanların seçimleri kazanma ihtimalinin %83 gibi yüksek bir oranda olduğunu bize göstermektedir. (Corrales ve Penfold, 2014: 163) Zaten yukarıda verilen ülkelerde, sınırsız görev süresinin kabul edildiği dönemlerde görev yapmakta olan devlet başkanlarının toplam görev sürelerinin ortalamasının alınması, her bir başkanın ortalama olarak 17.6 yıl görevde kaldığını bize göstermektedir. Bu ise ABD anayasal tarihi açısından istisnai bir dönemde yaşanmış ve bir daha benzeri görülmemiş bir tecrübe olarak aktarılan Franklin D. Roosevelt’in toplam görev süresinden (1933-1945) 5 yıl daha fazla olması bakımından anlamlıdır³⁰.

Şüphesiz devlet başkanları için anayasal bir görev süresi sınırlamasının öngörüldüğü ülkelerde de devlet başkanları bu sınırı uzatmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan özellikle anayasanın müsaade etmediği “üçüncü dönemi” arayan başkanların sayısı günümüzde giderek artmaktadır.

III. DÜNYADAKİ UYGULAMALAR: GENEL DEĞERLENDİRME

Bir ülkenin *anayasal demokrasi* hüviyetine sahip olabilmesi açısından bir kimsenin en fazla kaç kez devlet başkanı seçilebileceğine yönelik anayasal sınırlama getirilmesi oldukça hayatidir. Bu bölümde konu ile ilgilenen uzman araştırmacıların görüşlerini ve kendimize ait değerlendirme ve yorumları ortaya

²⁹ BBC Mundo, “Evo Morales renuncia a la presidencia de Bolivia y denuncia un golpe de Estado”, <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-50370125>, Erişim tarihi 10.6.2021.

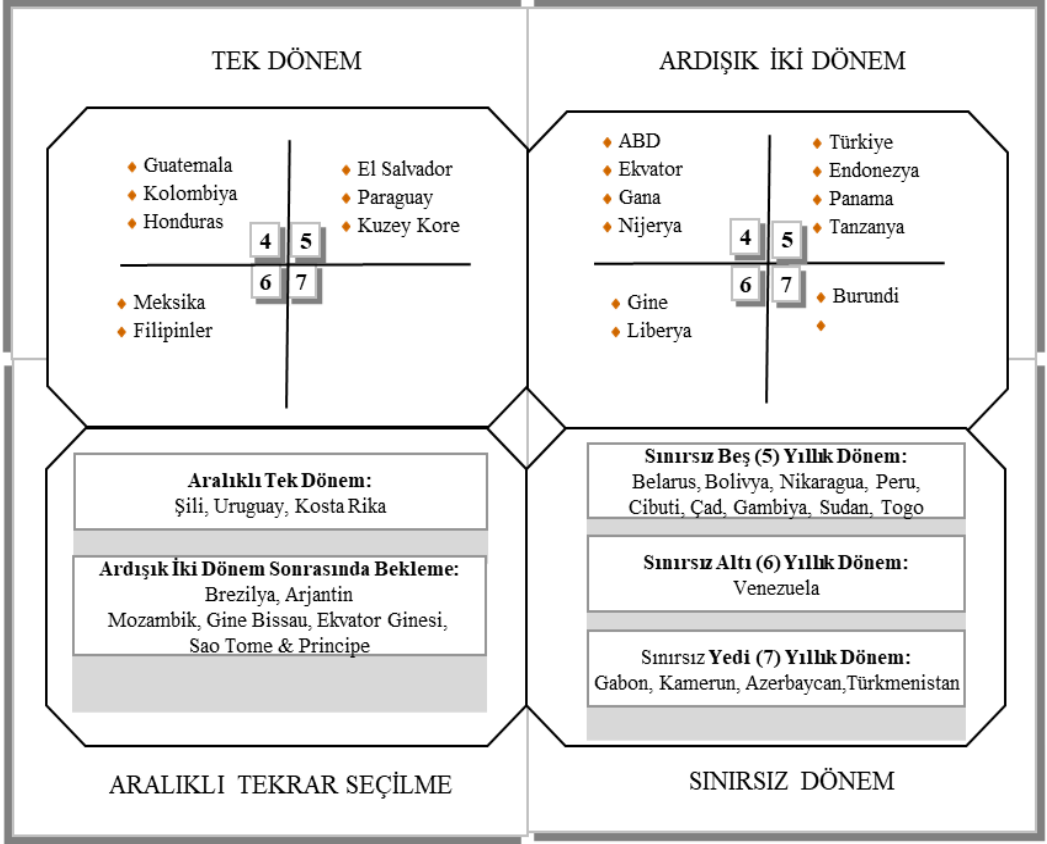
³⁰ Bu hesaplama tarafımızca şu şekilde yapılmıştır: Azerbaycan’da İlham Alıvey 18 yıl (2003-günümüz), Belarus’da Lukhachenko 27 yıl (1994-günümüz), Çin’de Xi Jinping 9 yıl (2012-günümüz), Kuzey Kore’de Kim Young Un 9 yıl (2012-günümüz), Bolivya’da Morales 14 yıl (2005-2019), Nikaragua’da Ortega 14 yıl (2007-günümüz), Venezuela’da Chavez 14 yıl (1999-2013), Cibuti’de Ismail Omar Guelleh 22 yıl (1999-günümüz), Uganda’da Museveni 35 yıl (1986-günümüz), Togo’da Gnassingbe 16 yıl (2005-günümüz), Sudan’da Omar el Bashir 26 yıl (1993-2019), Kamerun’da Paul Biya 37 yıl (1984-günümüz), Gabon’da Ondmba 12 yıl (2009-günümüz) ve Gambiya’da Yahya Jammeh 21 yıl (1996-2017) şeklindedir. Buna karşın Suriname ve Mauritius’da dönem sınırı olmamasına karşın başkanlık makamındaki düzenli değişim dikkat çekicidir. Bu nedenle Suriname’da 1975-2020 yılları arasında görev yapan 9 başkanın ortalaması 5, Mauritius’da ise 1992-2020 yılları arasında görev yapan 7 başkanın ortalaması 4 olarak alınmıştır. Toplamda 15 ülkede incelenen devlet başkanları, çalışmanın yapıldığı an itibarıyla 283 yıl görev yapmış, her bir başkan ortalama 17.6 yıl görevde kalmıştır.

koymadan önce dünyada hali hazırda dönemsel sınırlama uygulamalarına kısaca bir göz atmakta yarar görüyoruz.

Dünyada başkanlık rejimleri ile yönetilen ülkelerin tercihlerinden bazı seçilmiş örnekler Şekil-1 içerisinde verilmiştir. Tek dönem sınırlamasının uygulandığı ülkeler üç ayrı kategoriye ayrılabilir: 4 yıllık tek dönem (Guatemala, Kolombiya, Honduras), 5 yıllık tek dönem (El Salvador, Paraguay, Kuzey Kore) ve 6 yıllık tek dönem (Meksika, Filipinler). Aslında Kuzey Kore'yi bu ülkeler kategorisine dâhil etmek çok da doğru olmayabilir, zira her ne kadar resmi adı Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti olsa da Kuzey Kore 1900'lı yılların başlarından günümüze nepotist diktatörlük rejimi ile yönetilen dışa açık olmayan katı bir otokrasi rejimidir.³¹ Kuzey Kore dışarıda bırakıldığında tek dönem tercihinde bulunan ülkelerin tamamının (Filipinler hariç) Latin Amerika ülkeleri olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Bunun nedeni daha önceki açıklamalarımızda belirttiğimiz üzere bu ülkelerin tarihsel geçmişinde yaşanan acı askeri darbe ve diktatörlük tecrübelerinin yaşanmış olmasıdır.

³¹ Kim Song Ju (Kim Il-sung,)Kuzey Kore'nin eski devlet başkanı ve Kore İşçi Partisi'nin eski Genel Sekreteridir. 1948 yılından ölümüne değin Kuzey Kore'nin liderliğini yürütmüştür. Ölümünden sonra, ülkeyi oğlu Kim Jong-il yönetmeye başlamıştır. Kim Jong-il de öldüğünde liderin oğlu ve varisi Kim Jong-un devlet başkanlığı görevine getirilmiştir.

Şekil-1:Dünyada Devlet Başkanlığı Makamı İçin Dönemsel Sınır

Kaynak: Aktan ve Yay (2021)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Dünyada halen mevcut anayasalarında devlet başkanlarının görevde kalmasına dair dönemsel sınıra yer vermeyen muhtelif ülkeler mevcuttur. Bunlar arasında Lesotho, Esvatini, Fas, Somali, Libya gibi ülkeler sayılabilir. Hemen not edelim ki, bu ülkelerden Esvatini'de irsi monarşi; Lesotho ve Fas'ta ise parlamenter monarşi rejimi geçerlidir. Libya, Somali ve diğer fiilen savaş ve istikrarsızlık içerisinde yaşayan ülkelerin durumunu esasen bu tablo içerisinde değil, ayrıca analiz etmek daha doğru olur.

Devlet başkanlığı için seçilme süresini yıl olarak belirleyen ancak bir dönemsel sınır öngörmeyen ülkeler ise üç kategoriye ayrılmaktadır. Sınırsız 5 yıllık dönemi benimseyen bazı ülkeler şunlardır: Belarus, Boliviya, Nikaragua, Peru, Uruguay, Cibuti, Çad, Gambiya, Sudan ve Togo. Venezuela 6 yıllık sınırsız seçilebilme

kuralını benimseyen tek ülkedir. Gabon, Kamerun, Azerbaycan ve Türkmenistan'da ise sınırsız 7 yıllık dönem sınırı kuralı geçerlidir. Bu kategoride yer alan ülkelerin tamamı Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden oluşmaktadır.

Ardışık iki dönem kuralını benimseyen ülkelerin başında dönem sınırı (term limit) uygulamasında tüm dünya ülkeleri için örnek model teşkil eden ABD gelmektedir. ABD anayasasında ardışık 4 yıldan oluşan iki dönem kuralı benimsenmiştir. Aynı kural halen Ekvator, Gana ve Nijerya'da da benimsenmiştir. Türkiye, Endonezya, Panama ve Tanzanya 5 yıllık iki dönem kuralını benimseyen ülkelerdir. 6 yıllık ardışık dönem sınırlamasını benimseyen iki ülke bulunmaktadır: Gine ve Liberya. Ardışık iki dönem kuralını yıl olarak en uzun tutan tek ülke ise Burundi'dir. Bu ülkede dönem sınırı 7 yıl olarak kabul edilmiştir.

Aralıklı tekrar seçilmeyi benimseyen ülkeleri de yine iki kategoride değerlendirebiliriz. İlk kategoride Şili, Uruguay ve Kosta Rika yer almaktadır. Bu ülkelerde tek dönem seçildikten sonra bir sonraki dönem bekleme kuralı geçerlidir. Brezilya ve Arjantin'de ise arka arkaya iki dönem görev yapan bir devlet başkanı bir dönem bekledikten sonra tekrar devlet başkanlığı için aday olma ve yarışabilme hakkına sahiptir. Mozambik, Gine Bissau gibi sınırlı sayıda Afrika ülkelerinde de bu ilke geçerlidir.

IV. OPTİMAL GÖREV SÜRESİNİN ve DÖNEMSEL SINIRLAMANIN TESPİTİ

Acaba devlet başkanlığının görev süresinin belirlenmesinde en uygun kural hangisidir? Optimal bir zaman uzunluğu ve optimal bir dönem sınırından söz edilebilir mi?

Önemle belirtelim ki yukarıda özetlediğimiz üzere görev süresi sınırlaması yalnızca bir devlet başkanının kaç kere seçilebileceği hususunu değil, aynı zamanda her bir döneminde kaç kez görev yapabileceği sorununu de kapsamaktadır.

Tom Ginsburg, James Melton ve Zachary Elkins'in 2011 yılında yayınlanan bir araştırmasında *dört* yıllık görev süresi sınırlaması tercihinin 1900'lü yıllardan itibaren popüleritesini kaybetmeye başladığı tespiti yapılmaktadır. Araştırmacılara göre 1900'lü yılların başında anayasaların % 60'ı dört yıllık görev süresi sınırı tercih etmekte iken 2000'li yıllarda bu oran % 18'e gerilemiştir. 1930'lardan itibaren ise *beş* yıl, %60 oranı ile en çok tercih edilen görev süresi sınırı haline gelmiştir. (Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1840-1841) Buna karşın ülke

örnekleri incelendiğinde, ülkelerin görev süresi sınırı tespit etmek bakımından oldukça farklı tercihlerde buldukları görülmektedir. Bu bakımdan ABD modeli, iki dönem ve her bir dönemde dört yıllık süresi ile bir devlet başkanına en fazla 8 yıl görev yapma imkânı tanımaktadır. (Serrafero, 2010: 18) Benzer yönde Latin Amerika ülkeleri de bu modeli benimsemiş görünmektedir. İki dönem kuralını tercih eden ülkelerin bir kısmı alternatif olarak beş yıllık iki dönem tercih etmektedir. Örneğin Afrika kıtasında genel eğilim budur. Fakat istisnai olsa da Gine ve Liberya'da *altı* ; Burundi'de *yedi* yıllık iki dönem tercih edilmektedir.

Peki, bir devlet başkanının optimal görev süresi sınırını tespit etmek bakımından hangi görev süresi modeli daha makuldür? Burada hangi değişkenler görev süresi sınırını tespit etmek konusunda etkili olmalıdır?

Kanaatimizce devlet başkanının görev süresi belirlenirken iki hususun bir arada düşünülmesi gerekir:

- Devlet başkanına politikasını gerçekleştirmek için yeterli bir süre tanınmalıdır. Bu ne çok kısa, ne de çok uzun olmalıdır.
- Devlet başkanının verilen süre içerisinde güç ve yetkilerini suiistimal etmesine izin vermeyecek denge ve kontrol mekanizmalarının varlığından ve fonksiyonel işlerliğinden emin olunmalıdır.

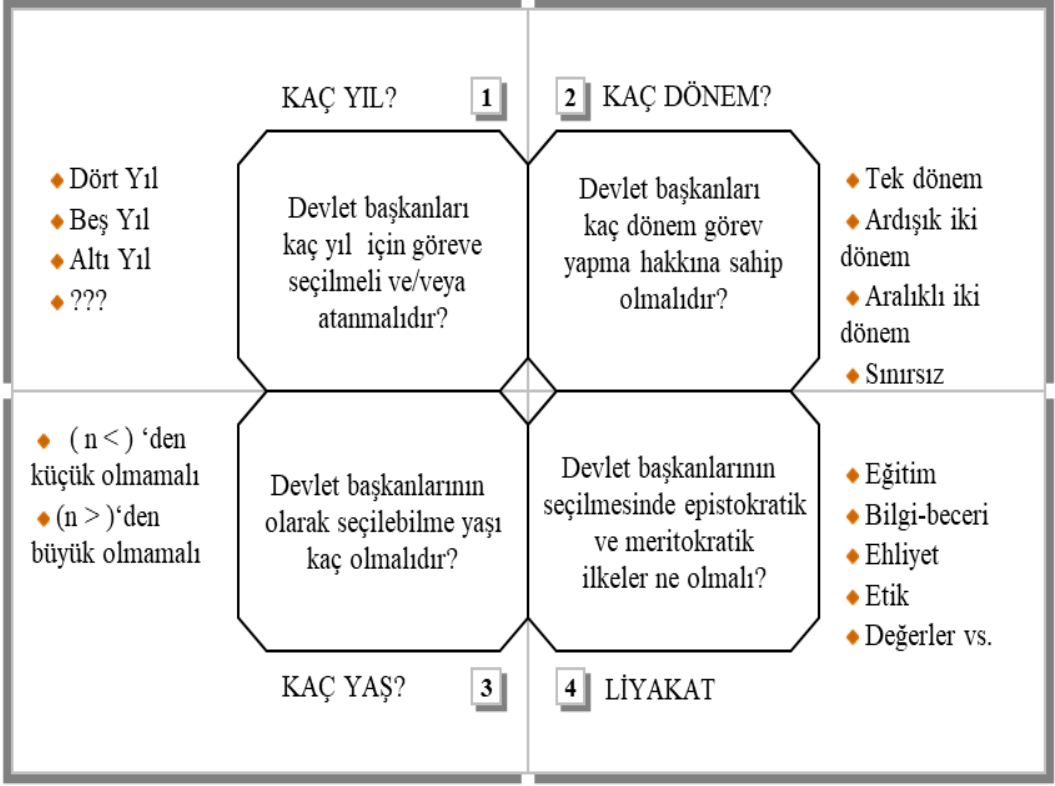
Bir devlet başkanın tekrar seçilmesine izin verildiği ölçüde her bir döneminde bu makamda kalacağı sürenin kısılması daha akla uygundur. Örneğin Meksika ve Filipinler'de devlet başkanı yalnızca bir kez seçilebilmektedir. Bu nedenle politikasını gerçekleştirebilmesi bakımından diğerlerinden daha uzun bir görev süresi belirlenmesi amacıyla altı yıllık dönemler tercih edilmiştir. Fakat iki dönem sınırı tercih edilen ülkelere bu süre kısaltılmaktadır. Örneğin Arjantin'de 1994 yılında, tek dönem kuralı iki dönem şeklinde değiştirilirken her bir dönem için de süre altı yıldan dört yıla düşürülmüştür. Bunun nedeni ise bir kimsenin devletin bağımsızlığını zedelemesini, devletin idaresini tahakküm altına almasını ve bu sayede iktidarın bu kişinin şahsında kişiselleşmesini engelleyecek bir sürenin tespit edilmek istenmesidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere denge ve kontrol mekanizmalarının varlığı ve fonksiyonel işlerliği fevkalade önemlidir. Devlet başkanını sürekli kontrol altında tutacak parlamento, yargı ve bağımsız kurumların oluşturulması asla ihmal edilmemelidir.

Devlet başkanlarının özellikle bürokrasi, yargı ve bağımsız kurumlara atama yapma yetkisinin olduğu sistemlerde, eğer bu yetkinin kapsamı geniş ve denetimi de zayıfsa, başkan bu kurumları kendi kontrolüne geçirecek atamalar yapmaya çalışacaktır. Örneğin bir ülkede devlet başkanının Anayasa Mahkemesi gibi yüksek yargı mensuplarının önemli bir kısmını tek başına ya da parlamento ile birlikte atadığını varsayalım. Bu yüksek yargı mensuplarının da görev süresinin 12 yıl olduğunu varsayalım. Bu ülke açısından, bir devlet başkanının –yalnızca yargı organı açısından düşünerek- 12 yıldan daha kısa görevde kalmasını sağlayacak bir görev süresi tespit etmek gerekmektedir. Aksi halde bu süreden daha uzun bir süre görevde kalma imkânı bulan bir devlet başkanı (*Ekvatorial Gine ve Burundi’de toplamda 14 yıl kalmaktadır örneğin*) yalnızca yüksek yargı üyelerini atamak vasıtasıyla dâhi yargıyı tahakküm altına alabilir. Bürokrasi ve bağımsız idari kurumlara yönelik atamaları da hesaba kattığımızda ne kuvvetler ayrılığının ne de özgürlüklerin güvence altında olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dönem sınırlaması konusunda çalışmalar yapan araştırmacıların ve konu ile ilgili literatürün göz ardı ettiği diğer bazı önemli hususları da belirtmekte yarar görüyoruz. Sorulması gereken soruların sadece süre ve dönem ile sınırlı olması dar bir bakış açısidir. Bize göre devlet başkanının görev süresi ve dönemsel sınırlama konusunda cevaplanması gereken dört temel soru vardır: (Şekil-2)

1. Devlet başkanları kaç yıl için seçilmelidir?
2. Devlet başkanları kaç dönem görev yapma hakkına sahip olmalıdır?
3. Devlet başkanı kaç yaş aralığında hizmet etmelidir?
4. Devlet başkanı hangi asgari liyakat ilkelerine haiz olmalıdır?

Şekil-2: Devlet Başkanının Seçilmesinde Dört Temel Soru

İlk iki soru optimal bir sürenin ve dönem sınırının tespiti ile alakalıdır. Önemle belirtelim ki, optimal süre ve dönem tespiti için bir bilimsel formül maalesef söz konusu değildir. Burada kilit öneme sahip olan husus mantıksal temele dayalı bir süre/dönem arayışında olmak ve bu konuda uzlaşmaktır. Kanaatimizce tek dönemin devlet başkanının motivasyonel gücünü azaltma etkisi yüksektir; bu bakımdan makul bir süre ile sınırlı ardısk iki dönem kuralı benimsenmelidir. ABD'nde uygulanan denenmiş ve tecrübe edilmiş olan iki dönem (4 + 4) kuralı bir anayasal kural olarak kabul edilebilir. Söz konusu ardısk iki dönem kuralının hiçbir şekilde 10 yılı geçmemesi (5 + 5) kanaatimizce fevkalade önemlidir. Bu çalışmanın yazarları olarak bizim kişisel tercihimiz iki dönem (4 + 4) kuralıdır. İki dönem sonrasında belirli bir bekleme süresi geçtikten sonra tekrar seçilebilme hakkının doğru olmadığını düşünüyoruz. Devlet başkanlığı makamının politize olmaması, yaş faktör ve saire sebepler dolayısıyla ilave bir uzatmanın sistemi

deyim yerindeyse “sulandıracağını” ya da daha uygun bir ifadeyle yozlaştıracığını söyleyebiliriz.

Yukarıda altını iki kez çizerek belirttiğimiz üzere süre ve dönem sınırlaması kuralı mutlaka denge ve kontrol mekanizmaları ile bir arada düşünülmalıdır.

Üçüncü ve dördüncü soruların da en az ilk iki soru kadar önemli olduğunu düşünüyoruz.

Kamusal görev ve makamlarda hangi pozisyonda olursa olsun epistokasi ve daha geniş anlamda meritokrasi ilkelerini dikkate almayan bir uygulama eksik ve yanlıştır. Liyakat; bilgi, beceri, tecrübe, ehliyet, kifayet, yetkinlik, yeterlilik gibi tüm unsurların bir bileşenidir. Layık olmayan bir kişinin devlet başkanlığı makamına şu yada bu süre için seçilmesinin ne önemi vardır? Önemli olan seçilen kişinin atanacağı makama layık olması ve o makamın ağırlığını taşıyabilecek bir saygınlığa sahip olmasıdır. Tekrar ifade edelim ki, liyakat ilkelerini dışarıda bırakarak bir kişinin devlet başkanlığı makamına hangi süre için seçilmesi ve kaç dönem görev yapması gerektiğini tartışmak abesle iştigalden başka bir şey değildir.

Yaş faktörü kısmen liyakat ilkelerinin bir unsuru olan tecrübe ile paraleldir. Çok iyi eğitim almış fakat hiçbir tecrübesi olmayan bir kişinin epistokratik yetkinliği belki sorgulanmayabilir; fakat tecrübe yoksunu olmasına itirazlar olması muhtemeldir ve mantıklıdır. Deyim yerindeyse yaşı kemale ermiş, tecrübeli bir kişinin ise devleti en üst düzeyde temsil edecek bir kişi olarak belirli formel eğitim derecelerinden (credentials) yoksun olması haklı eleştirilere konu olabilir. 21. Yüzyıl için devlet başkanlığı makamına atanabilmek için en azından bir üniversite mezunu olma şartının aranmasının geniş bir kesim tarafından kabul ve onay göreceğini söyleyebiliriz. Bir ya da iki asır öncesinden farklı olarak günümüzde epistokrasi kavramını açıklayan bazı kriterlerin dikkate alınmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. Yaş aralığı için de bizim bir tespit ve değerlendirme yapmamız ve öneri geliştirmemiz elbette mümkündür.³² Bundan ziyade bizim altını çizerek belirtmek istediğimiz husus devlet başkanlığı makamı için yaş ve bilginin (geniş anlamda liyakat) öneminin göz ardı edilmemesi gerektiğidir.

³² Bu konudaki kişisel görüşümüz şu şekildedir. Devlet başkanı için yarışacak kişi seçimin yapılacağı tarihte 40 yaşını tamamlamış ve 65 yaşını aşmamış olmalıdır. Terazinin bir kefesine bilgi, tecrübe, olgunluk vs.; diğer kefesine de aktif ve verimli çalışabilme gücünü koymak gerekir. Kamuoyundaki tartışmalar sonunda makul bir esneklik ile uygun yaş aralığının bulunabileceğini düşünüyoruz.

Özetle, epistokrazi ve meritokrazi temelinde bazı asgari ilkelerin devlet başkanlığına seçilme yeterlilikleri olarak tespit edilmesi ve anayasal kurallara bağlanması önemlidir.

V.SONUÇ

Neredeyse tüm dünyada demokratik standartlarda bir gerileme, seçime dayalı demokrasilerin anokraziye ve ardından otokraziye dönüşmesi gerçeği ile yüz yüzeyiz. Demokratikleşmenin hız kesmeden pozitif yönde ilerlemesi arzu edilirken tersine demokratikleşme dalgaları ile demokrasilerin kesintiye uğraması ve bunun çok daha ötesine geçerek demokratik despotizmin yaygınlaşması medeniyet iddiasında bulunan bir ulus ve dünya için utanç verici olacaktır. Modern demokratik pratik bize yalnızca “*milli irade*” retoriğine dayalı, tek bir kişinin milletin iradesi ile seçildiği savı ve söylemi ile iktidarına meşruiyet takdir ettiği sistemlerin uluslararası alanda sorgulandığını, yer yer “otokratik” olmakla mahkûm edildiğini göstermektedir. Uzun süreli kalıcı siyasi liderliğin vahim sonunun despotizm ya da tiranlık olduğunu tarihin acı tecrübelerinden öğrenmemiz gereken bir ders olarak görmemek de zaten büyük bir hata olurdu.

Devlet başkanlığı için sürenin, dönemin ve diğer seçilebilme şartlarının ne olması ve bu yönde optimal ilkelerin ve kuralların nasıl tespit edilebileceği sorusundan çok daha önemli olan niçin sorusudur. Millet iradesi “*niçin?*” sorusunun önemini kavramadığı ve bu sorunun peşini takip etmediği sürece siyasi iradenin kendiliğinden güç ve yetkilerini sınırlayacak anayasal kuralların tasarımı konuları ile ilgilenmeyeceği aşikârdır.

Kaynakça

Aktan, Coşkun Can., Yay, Serdar. Dünyada Görev Süresi ve Dönem Sınırlaması Uygulamalarına Genel Bir Bakış (Dünyada Seçilmiş Lider ve Temsilciler Ne Kadar Bir Süre ve Kaç Dönem Görev Yapıyorlar?) İçinde: Aktan, C.C. 2021. Müttemadi Siyasi Liderlik, İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları.

Alvarez Tovar Jorge Arturo, “Why Has the Transition to Democracy Led the Mexican Presidential System to Political Instability? A Proposal to Enhance Institutional Arrangements”, Mexican Law Review, Vol. 2, 2016, pp. 277-304.

BBC Mundo, “Evo Morales renuncia a la presidencia de Bolivia y denuncia un golpe de Estado”, <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-50370125>, Erişim tarihi 10.6.2021.

BBC News, “China's Xi allowed to remain 'president for life' as term limits removed”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-43361276>, Erişim tarihi: 10.6.2021.

Bolivya Çokuluslu Anayasa Mahkemesi (Tribunal Constitucional Plurinacional) Kararı, Sentencia 0084/2017, 28 de Noviembre 2017, Başlık “III.4. De las Eventuales ‘antinomias’ o ‘contradicciones’ entrenormas del Texto Constitucional y el organo legitimado para realizar su control”.

Carey John, “The Reelection Debate in Latin America”, *Latin American Politics and Society*, Vol. 45, No. 1, 2003, pp. 119-133.

Cassani Andrea, “Law-Abiders, Lame Ducks, and Over-Stayers: the Africa Executive Term Limits (AETL) Dataset”, *European Political Science*, DOI: <https://doi.org/10.1057/s41301-020-00291-w>, 12 October 2020.

Cassani Andrea, “Autocratization by Term Limits Manipulation in Sub-Saharan Africa”, *Africa Spectrum*, Vol. 55, No. 3, pp. 2021, 228-250.

Corrales Javier, “Can Anyone Stop the President? Power Asymmetries and Term Limits in Latin America, 1984-2016”, *Latin American Politics and Society*, Vol. 58, No. 2, 2016, pp. 3-35.

Corrales, Javier, and Michael Penfold. “Manipulating Term Limits in Latin America.” *Journal of Democracy* 25, no. 4 (2014): 157–68.

Dulani Boniface, “Democracy Movements as Bulwarks Against Presidential Usurpation of Power: Lessons fro the Third-Term Bids in Malawi, Namibia, Uganda and Zambia”, *Stichproben, Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien* Nr. 20/2011, (2011b) 11, pp. 115-139.

Dulani Boniface, “Personal Rule and Presidential Term Limits in Africa”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Michigan State University, 2011 (2011a).

Dixon Rosalind, Landau David, “Constitutional End Games: Making Presidential Term Limits Stick”, *Hasting Law Journal*, Vol. 71, No. 2, 2020, pp. 359-418.

Freedom House, “Countries and Territories”, <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>, Erişim tarihi 06.6.2021.

Ginsburg Tom, Melton James, Elkins Zachary, “On the Evasion of Executive Term Limits”, *William and Mary Law Review*, Vol: 52, No: 6, 2011, pp. 1807-1872.

Hualde, Alejandro Perez, "Las Reelecciones y Su Limite: Periodicidad y Alternancia", Paraná Eleitoral, Vol: 2, 2013, pp, 141-162.

Kolombiya Anayasa Mahkemesi Kararı (2010) Sentencia: C141/2010.

LaRue Rick, "Presidential Second Terms Are Not Cursed, But the Timing of Reelection Has Become So", *Election Law Journal*, Vol. 17, No. 2, 2018, pp. 151-168.

Malavi Yüksek Mahkemesi Kararı, State v. Ex Parte Muluzi and Another (2 of 2009) MWHC 16 May 2009.

McCoy Alfred, "Dark Legacy: Human rights under the Marcos regime", Hartford, 20 September 1999, <http://www.hartford-hwp.com/archives/54a/062.html>, erişim tarihi: 8.6.2021.

Neale Thomas H, "Presidential Terms and Tenure: Perspectives and Proposals for Chance", Congress Research Service Report, 2009 (Updated April 15 2019), <https://crsreports.congress.gov>, Erişim tarihi 12.6.2021.

Pangalanyan Raul C, "Law abd Newly Restored Democracies: The Philippines Experience in Restoring Political Participation and Accountability", Institute of Developing Economies, Japan, 2002.

Penfold Michael, Corrales Javier, Hernandez Gonzalo, "Los Invencibles: La Reeleccion Presidencial y Los Cambios Constitucionales en America Latina", Revista Ciencia Politica, Bol. 34, No. 3, 2014, pp. 534-559.

Posner Daniel, Young Daniel "Term Limits-Leadership, Political Competition and the Transfer of Power", Institutions and Democracy in Africa, Ed. Cheeseman, Nic Oxford University Press, 2018, pp. 260-277.

Rüland Jürgen, "Constitutional Debates in Philippines", Asian Survey, Vol. 43, No. 3, 2003, pp. 461-484.

Schlesinger Jr Arthur, "Against a One-Term, 6-Year President", New York Times, <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/00/11/26/specials/schlesinger-6year.html>, 10 January 1986, erişim tarihi: 7.6.2021.

Serrafero Daniel, "Reeleccion Presidencial en America Latina: Evolucion y Situacion Actual", Comunicacion del Academico Mario D. Serrafero en Sesion Privada de la Academia Nacional de Ciencias Morales y Politicas, el 25 de Agosto de 2010, Buenos Aires

Serrafero, Mario D. “La Reeleccion Presidencial Indefinida en America Latina”, Revista de Instituciones Ideas y Mercados, No: 54, 2011, pp. 225-259.

Serrafero, Mario D. “Reeleccion Presidencial, Ventajas del Candidato e Inequidad Electoral”, Anales de la Academia Nacional de Ciencias Morales y Politicas”, 2016, 1-24.

Sigel Roberta S, Butler David J, “The Public and the No Third Term Tradition: Inquiry into Attitudes Toward Power”, Midwest Journal of Political Science, Vol. 1, No. 1, 1964, pp. 39-54.

Summers Lawrence, “Second-term Presidents Cost America 40 Lost Years”, Financial Times, <https://www.ft.com/content/74dacab2-1e3e-11e4-ab52-00144feabdc0>, 2014, erişim tarihi: 7.6.2021.

Whitehead Laurence, “Varieties of Presidentialism and the Quality of Democracy”, In A. Ellis, H. J. J. Orozco & D. Zocatto (Eds.), Cómo hacer que funcione el sistema presidencial: Making presidentialism work. Mexico City, Mexico: Universidad Nacional Autónoma de México, pp. 477-506.

Wiebush Micha, Murray Christina, “Presidential Term Limits and African Union”, Journal of Africal Law, Vol. 63, pp. 131-160